

лено, що в контексті правової визначеності партикулярний розгляд із розтягуванням поняття на складові та їх відокремленим аналізом може загрожувати втраті цілісності поняття або призводити до звуження його змісту.
Ключові слова: правова визначеність, загальний принцип права, партикуляризм, цілісність у праві.

Ogneviuk G. Legal certainty and particularism: national and foreign experience

The article is devoted to the question of legal certainty principle in the context of particularism. Particularism is a sociologic, philosophical, juridical notion, which means a process of secession, separation and detachment of particular interest. In jurisprudence it can be seen as a parting of the interests of some groups, as a tendency of autonomy, even as separatism. In the article it is regarded in its general meaning, which in the context of legal certainty appears to be controversial to universality and generality.

The principle of legal certainty is not named in the Constitution of Ukraine but despite this fact it is widely used in courts decisions in Ukraine and in European Court of Human Rights. So it is embodied in the law system. There are different points of view whether this principal is in function only in the law –making procedure or it spreads its influence on the process of application of legal norms.

The systematic and full scientific research in this field is absent in Ukrainian law doctrine. The author of the article comes to the conclusion that it is a general principle that influences the process of making law, its use and interpret.

Legal certainty doesn't only mean the clear and accurate legal technic, among its demands there also are: predictability of law, respect to the legitimate expectations, strict procedure demands of thru law-making process, obligatoriness of court decisions and others. So the meaning of legal certainty principle is shown in the number of abovementioned elements. Such situation forms the tendency in juridical research to regard particular element of legal certainty separately from the others. From one hand it has a positive effect – the element of legal certainty is precisely analyzed, all or the majority of the ways of using it are shown. But usually the link between this element and the other in connection with legal certainty as a general law principle is absent. It leads to the problem of a wide view on this principle. So on the other hand legal certainty pretend to loose its general meaning and wide influence on the law system of Ukraine.

It is stated that particularism in connection with legal certainty could lead to the narrowing of its value. While making research of one or some elements of legal certainty it is highly important to emphasize on its link with the other elements and to avoid trenching upon its integrity.

Key words: legal certainty, general law principle, particularism, integrity in law.

УДК 340.1

*Олександра Олександрівна Одинець,
аспірантка відділу теорії держави і права
Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України*

**ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО:
АНАЛІТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ТА ВЗАЄМОДІЇ З ДЕРЖАВОЮ**

Постановка проблеми. Подальше утвердження державності суверенної України багато в чому залежить від того, наскільки глибоко і всебічно будуть теоретично обґрунтовані закономірності соціальних явищ на сучасному етапі реформування суспільства. Стабільність й еволюційність суспільства залежить від усвідомлення його якості, що є головною проблемою суспільствознавства, теорії і практики державного будівництва і суспільного розвитку.

Саме інститути громадянського суспільства, відображаючи рівень його розвитку, об'єктивні потреби формування та функціонування, репрезентують суспільні інтереси, забезпечують їхнє врівноваження і взаємодіють із державою в основних сферах суспільної комунікації. Характеризуючи структурні утворення громадянського суспільства, ми можемо з'ясувати механізм утворення, потреби у правовому регулюванні, визначити ціннісні аспекти характеристики держави та її місця в системі суспільних відносин. При цьому ми стверджуємо, що аналіз основних аспектів і напрямів взаємодії сучасного суспільства і держави потребує переосмислення та вдосконалення, аналізу процесу формування суспільства як громадянського, адже саме воно здатне виявити й акумулювати загальносоціальні потреби, сформувати моделі правової поведінки, надавши їм правової форми та забезпечивши їхню реалізацію [1, с. 18].

Метою статті є дослідження процесу формування громадянського суспільства в Україні, визначення основних перешкод на шляху його розвитку та аналіз факторів, які впливають на ефективність діяльності нових громадянських ініціатив у процес їх взаємодії з державою.

Основні результати дослідження. Перебуваючи у постійному русі, суспільство переживає відповідні соціальні зміни в процесі переходу соціальних явищ, їхніх елементів і структур, зв'язків, взаємодій і відносин з одного стану в інший, виникнення чи зникнення того чи іншого явища, його елемента тощо.

Громадянське суспільство – це соціально організована структура, що виникає поза межами політичних структур, але перебуває в прямій залежності від змісту і розвинутості політичної організації суспільства. Такі елементи політичної організації, як чітке розмежування функцій державної влади, демократичне законодавство, легальна опозиція, багатопартійність реалізують цінності суспільного життя, політичної й соціальної свободи людей і їх об'єднань, визначають вплив громадянського суспільства на державу.

Загалом громадянське суспільство являє собою суспільство із чіткою системою взаємодії на високому рівні в межах права вільних і рівноправних громадян, громадських об'єднань, коли держава забезпечує їх рівними можливостями, забезпечує можливість вільно й безперешкодно володіти та розпоряджатися своїм майном, спираючись на правову основу і власний розсуд.

На нашу думку, вдалою є доктринальна характеристика громадянського суспільства як суспільства з розвиненими економічними, політичними, духовними відносинами і зв'язками, яке взаємодіє з державою та функціонує на засадах демократії і права [2, с. 151]; сукупність сформованих на добровільних і самоврядних засадах, громадянських (недержавних) об'єднань, за посередництвом яких індивіди реалізують належні їм права та свободи [3, с. 74].

Однією з головних умов формування і функціонування громадянського суспільства є специфіка якості особистості кожного громадянина – громадянська активність, що включає в себе критерії громадянськості, громадянської позиції та відіграє роль головного фактора, який визначає цінність і цілісність особистості.

Формування у ролі головного суб'єкта сучасного громадянського суспільства вільного і відповідального громадянина, становлення його інституційних структур являє собою історичний процес, кожна стадія якого знаменувала важливий крок на шляху набуття індивідами нових прав і свобод, а також практичних навичок політичної і громадської участі [4, с. 112]. У межах цього етапу еволюції сучасного громадянського суспільства відбувається своєрідне «становлення» громадянина, який починає усвідомлювати себе носієм невідчужуваних прав і свобод, членом певного політичного співтовариства, яке повинно стати їхнім гарантом. Найбільш актуальними для основної маси громадян на цьому етапі є їхні соціально-економічні права. Хоча більшість громадян переважно займає позицію спостерігачів стосовно держави, їх основні зусилля спрямовуються у русло боротьби за свої матеріальні інтереси. Однак поступове звільнення громадян із-під влади підданської ментальності, утім, відбувається і закладає тим самим ґрунт для подальшого перенесення цивільних орієнтацій на державу та інститути самого громадянського суспільства.

У межах наступного етапу еволюції сучасного громадянського суспільства громадянин стає людиною, яка усвідомлює необхідність і виявляє готовність брати активну участь у політичному й громадському житті, що розглядає подібну участь як гарантію реалізації своїх прав і свобод. Становленню такого громадянина сприяли не тільки інституційні, а й культурні, соціально-психологічні передумови (формування у людей переконаності в тому, що найкращим засобом захисту власних інтересів є їхні спільні дії). Власне, різні форми активності саме такого громадянина і сприяли набуттю громадянським суспільством своїх розвинутих форм. У межах третього етапу еволюції сучасного громадянського суспільства відбувається диверсифікація форм реалізації громадянської активності, спрямованих на ще більшу соціалізацію держави й перетворення її на інститут, що обслуговує суспільство. Закономірним результатом такої активності стає, з одного боку, зростання відповідальності держави за добробут своїх громадян, а з другого – зростання відповідальності самих громадян як за якість виконання державою своїх функцій, так і за реалізацію власних автономних ініціатив. Тому аж ніяк не випадково в найбільш розвинених країнах значно поширилися комунітарні ідеї та практики, метою яких є синтез свободи й відповідальності індивіда, подолання загрози соціального егоїзму й атомізації [5, с. 221].

Таким чином, роль громадянського суспільства щодо держави виявляється у створенні соціальних передумов реалізації влади та запровадження демократичних інститутів. Держава хоч

і має зберігати власне верховенство, все ж повинна розвивати самоврядування та забезпечувати загальне виборче право з метою усунення можливості для узурпації влади провладною меншістю.

Слід зазначити, що громадянське суспільство органічно взаємопов'язане з державою, воно не існувало до держави і поза державою, водночас воно має щодо неї верховний суверенітет, сенс якого полягає у тому, що саме інтереси громадянського суспільства мають у країні пріоритет щодо державних інтересів, структури державного апарату, форм держави, державно-правового режиму тощо. Це особливо наочно виявляється у сфері захисту прав і свобод громадянина, де громадянське суспільство може і повинно діяти як сила, що не залежить від держави. Взаємодія громадянського суспільства та держави виявляється у взаємопов'язаному впливі: держави на громадянське суспільство й громадянського суспільства на державу, де кожній із взаємодіючих сторін важливо розуміти особливості функціонування партнера. Виявлення та дотримання основних особливостей взаємодії організацій громадянського суспільства та органів публічної влади суттєво підвищує ефективність діалогу.

Державна ідеологія є важливим елементом формування єдності громадянського суспільства та політичної культури. Вона як складова політичної культури відіграє важливу роль у формуванні політичної нації. Її поширення залежить від інформаційних потоків та їхньої якості. Відсутність ідеології у національному інформаційному полі руйнує зміст інформації, поширюваної серед громадян, вони не реагують на подану інформацію, стають інертними до неї. Така ситуація сприяє відсутності комунікації правлячої еліти із населенням, не спонукає громадян до активності та провокує підлив національної безпеки у соціальній та інформаційній сфері.

Рух до громадянського суспільства і правової держави є одним із основних напрямів розвитку світового співтовариства, оскільки громадянське суспільство є своєрідним фундатором правової демократичної держави. Становлення та розвиток громадянського суспільства нерозривно пов'язані з новими політичними та економічними умовами життя країни. Це залишається одним із актуальних питань упродовж усього пострадянського періоду історії України. Воно є не так метою реформ, що здійснюються у нашій державі, як неодмінною умовою їх успішної реалізації.

Досвід найрозвинутіших держав засвідчує, що конституційно-правова регламентація та регулювання у країнах із демократичним державним (політичним) устроєм спрямовані на підтримку громадянського суспільства, а також про те, що становлення і розвиток громадянського суспільства у позадержавній сфері суспільних відносин не означають його ізоляваності від державно-правових інститутів, а допускають або передбачають сталий та інтенсивний взаємозв'язок громадянського суспільства і держави.

До речі, чинна Конституція України не оперує поняттям «громадянське суспільство», хоча свого часу, а саме в проєкті Конституції України в редакції від 1 липня 1992 р., третій розділ мав назву «Громадянське суспільство і держава». Натомість Україна проголосила мету побудови правової демократичної держави, де громадянське суспільство є обов'язковим елементом.

Особливо важливою проблемою в розбудові громадянського суспільства в Україні, яка потребує негайного вирішення та постійної уваги, є концептуальне обґрунтування та практична нормативна регламентація взаємодії громадянського суспільства з державою. Розмежування їхніх повноважень, що має місце в будь-якому суспільстві, не означає їхнього протистояння, протидії чи антагонізму, хоча таке часто трапляється навіть у демократичних державах. Взаємодія зазначених суб'єктів окреслює різні способи організації людського співіснування, заснованого на зіткненні, узгодженні та гармонізації інтересів індивідів.

Громадянське суспільство як суспільство громадян, що є рівними в своїх правах, суспільство, яке не залежить від держави, але взаємодіє з нею заради спільного блага, є базисом держави, яка, зі свого боку, захищає демократичні принципи самоврядування всіх недержавних організацій, які безпосередньо формують громадянське суспільство. Для цивілізованого розвитку обох феноменів необхідно створити надійний, ефективний і гармонійний механізм їхньої взаємодії та взаємозбагачення.

При розгляді питання становлення в Україні громадянського суспільства і правової держави в аспекті забезпечення конституційних прав людини і громадянина, головним завданням держави є, насамперед, реалізація прав і свобод особи. Однак, аналізуючи цей аспект конституційного

права в сучасній Україні, є всі підстави стверджувати, що права і свободи особи, незважаючи на їх ґрунтовне закріплення та детальну регламентацію в Конституції України, поки що не стали, дійсно, вищою соціальною цінністю для держави (ст. 3 Конституції України), що, по-перше, зумовлено історичним розвитком нашої держави, яка упродовж тривалого часу була тоталітарною, а по-друге, нинішніми складними політичними та соціальними проблемами.

В українському суспільстві права людини є важливим ціннісним еталоном, який, на жаль, має дуже декларативне наповнення: хоча вони й закріплені в Конституції України, але їх поки що важко втілити в життя, оскільки держава і суспільство не в змозі напрацювати ефективних правових механізмів їхнього визнання, легалізації, реалізації, гарантування, охорони та захисту. І причина тут не лише в історичних традиціях українського суспільства, де права людини не займали гідного місця ні в суспільній свідомості, ні в практиці діяльності держави, – а в нестабільній ситуації перехідного періоду, неналежній правосвідомості громадян, їхньому правовому нігілізмі та інфантилізмі, відсутності можливостей поліпшити добробут людей. До того ж державні бюрократичні структури поки що не зацікавлені в задоволенні прав людини. Занепокоєння власними інтересами нівелює конституційні вимоги, згідно з якими дотримання і захист прав людини є головним обов'язком держави.

В Україні, що вже має розвинуте соціально стратифіковане індустріальне суспільство, проблема побудови громадянського суспільства збігається в часі з процесом розбудови держави. Але, на жаль, соціокультурним тлом для цих процесів є залишки радянського світогляду. Тому інструментом побудови нового суспільства може бути лише держава, точніше, демократична держава. Адже саме діяльність держави є серцевиною, ядром, центром, домінантою, концептом організації та трансформації соціуму у громадянське суспільство.

Першорядним стає також завдання ефективної творчої взаємодії всіх самоврядних елементів організації суспільства загалом – і держави, і місцевого самоврядування, і громадянського суспільства.

Однак у сучасній Україні відсутні як розвинуті ринкові відносини, так і соціально зорієнтована економіка. У цих умовах реалізація соціальних функцій сучасної української держави за її економічної неспроможності зберігає домінуючу роль держави в забезпеченні соціальних гарантій, які здебільшого мають характер, властивий для колишньої соціалістичної держави, обмеження абсолютних прав власника, посилює втручання держави в життя людини, громадянського суспільства та його інститутів.

Тому слушним буде зазначити, що конституційна характеристика України як демократичної, правової, соціальної держави має швидше декларативний та перспективно-телеологічний (як майбутньої мети) характер. У такому ж аспекті варто оцінювати й український варіант сучасного місцевого самоврядування, яке має виступати у ролі неодмінного та важливого інституту громадянського суспільства. На сьогодні можливо говорити лише про перші організаційні результати цієї непростой роботи у сфері нормативної регламентації місцевого самоврядування, яке повинно залучати широкі верстви населення до управління державою на різних рівнях функціонування соціуму.

Сподіваємося, що в найближчому майбутньому будуть вирішені питання розмежування владних відносин, повноважень органів та територій відповідних територіальних громад, визначені податкові джерела формування місцевих бюджетів, створені необхідні механізми міжбюджетних відносин між суб'єктами місцевого самоврядування тощо. У цьому процесі важливо не допустити «профанації» муніципальної реформи як це часто бувало в нашому житті з багатьма прогресивними починаннями. Деякі вчені небезпідставно побоюються, що місцеве самоврядування навряд чи перестане бути продовженням вертикалі державної влади. Очевидно, найближчими роками подальша доля місцевого самоврядування, локальної демократії залежатиме від зваженого та послідовного підходу органів державної влади до вирішення питань інституціоналізації справжнього місцевого самоврядування європейського зразка.

При цьому, безумовно, необхідно враховувати той факт, що місцеве самоврядування є важливою функціональною складовою громадянського суспільства. Саме через органи місцевого само-

врядування бере початок реалізація всього того, що належить до поняття місцевої (локальної) демократії. А місцева демократія є основою демократії загалом. І від рівня її розвитку та практичної реалізації у відповідних територіальних громадах села, селища, міста залежатиме й рівень реалізації важливих демократичних процесів, що відбуваються у державі, а саме проведення виборів на якісно інших засадах (повернення до мажоритарної виборчої системи на рівні місцевих виборів).

Слід мати на увазі, що перехідний етап до формування правової, соціальної держави в часі може зайняти не одне десятиліття. Тому сучасним завданням правової науки є об'єктивна оцінка реальних можливостей держави, місцевого самоврядування та громадянського суспільства, об'єднаних спільним завданням – побудови правової демократичної держави, заснованої на правовій і соціальній справедливості.

Гармонійна взаємодія існуючих у єдиному соціумі держави, місцевого самоврядування та громадянського суспільства необхідна також і для зміцнення загальногуманістичних ідеалів, відродження в індивідів та їхніх об'єднань віри в справедливість державних інститутів. У сучасних умовах для забезпечення успішного просування України шляхом становлення й ефективного функціонування громадянського суспільства є потреба наукового вивчення його природи і суспільного призначення як цілісного соціально-філософського та політико-правового феномена, а також окремих його інститутів у різних соціальних та історичних умовах, осмислення генези громадянського суспільства в різних країнах. Слід зазначити, що в певних колах українського суспільства (політична еліта, інтелігенція, мале та середнє підприємництво тощо) поступово зріє розуміння того, що становлення інститутів громадянського суспільства має вирішальне значення не лише для позитивних наслідків політичної модернізації в Україні, а й для рішучих перетворень в економічній сфері, а головне – для створення умов функціонування соціальної, а потім і правової демократичної держави. При цьому домінантним тут є формування у суспільній свідомості розуміння того, що основні функції громадянського суспільства проявляють себе через інтеграцію соціуму, введення можливих соціальних конфліктів у цивілізовані рамки, створення середовища, в якому формується суспільно активний індивід.

Для України проблема співвідношення громадянського суспільства і влади має виключно практичний характер, зумовлений тим, що становлення громадянського суспільства проходить у досить напруженому протиставленні з державою, яка має надзвичайно неоднозначну і внутрішньо суперечливу соціально-політичну, ідеологічну й правову конфігурацію. У такій ситуації надії деяких дослідників на те, що держава піклуватиметься про розвиток громадянського суспільства, не відповідають реальному стану речей.

Серед важливих завдань формування правової демократичної держави і громадянського суспільства в Україні є збереження громадянської злагоди та організація належного виконання та застосування законів. Вирішальна роль у виконанні законів належить самим громадянам, які прагнуть бути громадянами правової демократичної держави, а у сфері застосування законів така роль належить державним інституціям.

Висновки. В Україні є всі підстави для формування громадянського суспільства, оскільки держава поставила та вирішує завдання трансформування економіки на основі визнання приватної власності і підприємництва, впровадження в суспільно-політичний лад елементів демократії, зміцнення правового стану людини і громадянина. Водночас Конституція України закріпила розмаїття форм власності (включаючи приватну), багатопартійність, політичний плюралізм, широкі економічні, політичні й особисті права і свободи людини і громадянина; законодавчо передбачила можливість формування громадянського суспільства на основі приватної ініціативи, підприємництва і ринкових відносин. Усе це є необхідними передумовами формування дієвого громадянського суспільства.

Формування громадянського суспільства є однією з найважливіших умов просування України шляхом проведення економічних, політичних і правових реформ, які, передусім, будуть спрямовані на демократизацію громадського життя, лібералізацію економіки, захист прав і свобод людини та громадянина, становлення правової демократичної держави.

Використані джерела

1. Дідич Т. О. Теоретико-методологічні засади правоутворення : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук / Т. О. Дідич. – К., 2018. – 39 с.
2. Шемшученко Ю. С. Громадянське суспільство / Ю. С. Шемшученко // Великий енциклопедичний юридичний словник. – К. : Юридична думка, 2012. – 1020 с.
3. Лук'янов Д. В. Громадянське суспільство / Д. В. Лук'янов // Велика Українська юридична енциклопедія : у 20 т. – Х. : Право, 2017. – Т. 3: Загальна теорія права. – 952 с.
4. Гайда А. В. Гражданское общество : монография / А. В. Гайда. – Екатеринбург : Изд-во УрО РАН, 1994. – 289 с.
5. Галкин А. А. Обновление и стабильность в современном обществе : монография / А. А. Галкин. – М. : Весь мир, 2000. – 363 с.

Одинець О. О. Громадянське суспільство: аналітичні аспекти формування та взаємодії з державою

Стаття присвячена аналізу етапів становлення громадянського суспільства, з'ясуванню основних його властивостей та визначенню взаємодії з державою у різноманітних сферах суспільної комунікації. Обґрунтовано шляхи оптимізації та вдосконалення взаємодії держави і сучасного суспільства.

Ключові слова: громадянське суспільство, держава, особа, громадянин.

Odinets O. Civil society: analytical aspects of formation and interaction with the state

The article is devoted to the analysis of the stages of formation of civil society, the clarification of its main features and the definition of interaction with the state in various spheres of social communication. The ways of optimization and improvement of interaction of the state and modern society are substantiated.

The further assertion of the statehood of a sovereign Ukraine largely depends on how deeply and comprehensively the theoretical basis of the laws of social phenomena at the present stage of society's reformation will be. The stability and evolution of society depends on the perception of its quality, which is a key problem of social science, the theory and practice of state building and social development.

The purpose of the article is to study the process of forming a civil society in Ukraine, to identify the main obstacles to its development and to identify the factors that influence the effectiveness of the activities of new civil initiatives in the process of their interaction with the state.

Civil society is a socially organized structure that arises outside of political structures, but is directly dependent on the content and development of the political organization of society. Such elements of political organization as a clear separation of functions of state power, democratic legislation, legal opposition, multiparty system realize the values of social life, political and social freedom of people and their associations, determine the influence of civil society on the state.

In general, civil society is a society with a clear system of interaction at a high level within the scope of the right of free and equal citizens, public associations, when the state provides them with equal opportunities, provides an opportunity to freely and freely own and dispose of their property, based on the legal basis and own discretion.

Formation as a key subject of modern civil society a free and responsible citizen, the formation of its institutional structures is a historical process, each stage of which marked an important step towards the acquisition of new rights and freedoms by individuals, as well as practical skills of political and public participation. Within this stage of the evolution of modern civil society there is a peculiar «formation» of a citizen who begins to realize himself as the bearer of inalienable rights and freedoms, a member of a certain political community, which should become their guarantee. The most relevant for the bulk of citizens at this stage are their socio-economic rights. Although most of the citizens predominantly hold the position of observers in relation to the state, their main efforts are directed towards the struggle for their material interests.

Within the next stage of the evolution of a modern civil society, a citizen becomes a person who realizes the need and is willing to take an active part in political and public life, considering such participation as a guarantee of the realization of his rights and freedoms. The formation of such a citizen was promoted not only by institutional but also by cultural, socio-psychological preconditions (creating people's conviction that their best means of protecting their own interests are their joint actions). Actually different forms of activity of this particular citizen and contributed to the acquisition of civil society of their advanced forms. Within the third stage of the evolution of modern civil society, diversification of forms of realization of civic activity, aimed at even greater socialization of the state and its transformation into an institution serving the society. The logical result of such activity is, on the one hand, increasing the responsibility of the state for the welfare of its citizens, and on the other – the increase of the responsibility of the citizens themselves for the quality of performance of the state functions and for the implementation of their own autonomous initiatives. Therefore, it is no coincidence that communitarian ideas and practices have expanded considerably in the most developed countries, the purpose of which is to synthesize the individual's freedom and responsibility, to overcome the threat of social selfishness and atomization.

Thus, the role of civil society in relation to the state is manifested in the creation of social prerequisites for the realization of power and the introduction of democratic institutions. Although the state must maintain its own supremacy, it must nevertheless develop self-government and ensure universal suffrage in order to eliminate the possibility of usurpation of power by a pro-government minority.

Key words: civil society, state, person, citizen.